

Marica Karakaš

Saveznička bombardiranja Srijema u Drugome svjetskom ratu

Godina 1943. obilježena je prevagom zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza na europskim bojištima, pri čemu prisustvo anglo-američkih snaga na jugu Italije označava i početak zračnih aktivnosti nad područjem Nezavisne Države Hrvatske (NDH). A od 1943. i partizanski pokret uživa sve veću naklonosti zapadnih saveznika, što je potvrđeno pružanjem materijalne pomoći partizanima te prijevozom i prihvatom ranjenih partizana te izravnim sudjelovanjem zrakoplovstva u strateškom bombardiranju, kao i u ratnim operacijama u nas. Prvi ciljevi anglo-američkoga zrakoplovstva na području NDH bili su na jadranskoj obali, što se povezuje s planovima o iskrcavanju zapadnih saveznika na to područje. Napadi na sjevernije krajeve učestali su, pak, od proljeća 1944. godine, u sklopu kojih su zabilježeni i prvi napadi na najistočniji dio NDH, Veliku župu Vuka, što je izravno povezano s proširenjem djelovanja savezničkog zrakoplovstva na ciljeve u Mađarskoj i Rumunjskoj, za razliku od ranije kada je ono prije svega djelovalo na ciljeve u južnoj Njemačkoj i Austriji.

I sovjetsko zrakoplovstvo (dijelovi 17. zračne armije) od listopada 1944. djeluje u najistočnijem području Velike župe Vuka, jer bilo je izravno uključeno u borbe za Beograd. U početku *Beogradske operacije*, 14. i 15. listopada, sovjetski zrakoplovi tukli su prilaze gradu pošto je njemačkima vojnim snagama pomoć stizala s područja Zemuna. Po ulasku

u Beograd 20. listopada sovjetsko zrakoplovstvo sudjeluje i u nastavku borbi za Zemun te Bežaniju.¹

A sredinom siječnja 1945. uslijedilo i osnivanje *Grupe vazduhoplovnih divizija* jugoslavenskih zračnih snaga koje su preuzele područje borbenih djelovanja sovjetske grupe *Vitruk*.²

Sjedište Velike župe Vuka, koja je najvećim dijelom obuhvaćala zemljopisno područje Srijema, bio je Vukovar, a sjedišta kotarskih uprava bili su Hrvatska Mitrovica, Hrvatski Karlovci, Ilok, Irig, Ruma, Stara Pazova, Šid, Vinkovci, Zemun i Vukovar.³ Inače, u Zemunu i istočnom Srijemu potpuna uprava i vlast NDH uspostavljena je u listopadu 1941. godine.

Od 16. listopada 1944. u Velikoj župi Vuka, Baranji i Posavlju na snazi je bila *Odredba o uvođenju izvanrednog stanja* od 18. siječnja 1943. godine, što je izravno povezano s bitkom za Beograd, koja je otpočela 14. listopada 1944. godine, kada su učestala i bombardiranja Zemuna i drugih mjesta u Srijemu, a s posljedicom iseljavanja stanovništva. Stoga je u Zagrebu, u prostorijama *Hrvatskog pjevačkog saveza* u Mesničkoj ulici, postojao i odbor za pomoć tim izbjeglicama pri smještaju i prehrani.⁴

¹ Usp. Beogradska operacija *20. oktobar 1944. godine*, Beograd 1964., 242-278, i *Drugi svjetski rat. Pregled ratnih operacija*, knj. 4, Beograd, 1967., 442-443 i 450.

² Usp. B. Lazarević, *Vazduhoplovstvo u narodnooslobodilačkom ratu (NOR) 1941-1945. godine*, Beograd, 1972., 94-95 i 187-191.

³ Usp. Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH 1941.-1945. godine*, Zagreb, 1978., 104.

⁴ Usp. *Hrvatski narod*, Zagreb, 20. listopada 1944., 2.

U ustroju pasivne zračne zaštite, kao i u saniranju posljedica zračnih napada na područje NDH svoju svrhovitost pokazale su i postrojbe *Narodne zaštite (NZ)*.⁵ Podučavanjem stanovništva o ispravnom ponašanju pri oglašenoj zračnoj opasnosti te tijekom i poslije napada, kao i u izgradnji te prilagodbi prostora za skloništa *Narodna je zaštita* znatno pridonosila spašavanju života civila. U Velikoj župi Vuka, kao i na cijelom području NDH, sva su veća gradska naselja imala postrojbe *NZ-a*, dok su njihovu ulogu u seoskim sredinama redovito preuzimale vatrogasne postrojbe.

1. *Bombardiranja Zemuna*

Prometna važnost, tvornica zrakoplova, uzletište i radio-odašiljač razlozi su zbog kojega Nijemci oklijevaju prepustiti potpuni ustroj vlasti NDH u Zemunu. Iz istih razloga kasnije će to biti i ključno za zračne napade na taj grad i njegovu okolicu. Inače, iako je Zemun, u političkom smislu, još od lipnja 1941. predstavljao dio NDH, kada je određena i granica NDH prema Srbiji, pregovori u vezi potpunog preuzimanja te sjedinjenja zemunskog područja NDH okonča-

⁵ Usp. *Zakonsku odredbu o osnutku NZ NDH, Provedbenu naredbu o obćem uređenju NZ, Naredbu o ustroju i provedbi samozaštite NZ i Zakonsku odredbu kojom se preinaćuje Zakonska odredba o osnutku NZ NDH*, br. CXCII-604-Z. p.-1941., u: *Zbornik zakona i naredaba NDH*, g. I., sv. 1-13, Zagreb, 1941., 269-271, 450-454, 691-693 i 928, te M. Colić, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine*, Beograd, 1971., 266-267.

ni su u listopadu 1941. godine,⁶ Potom je Nezavisna Država Hrvatska otvorila i konzulat u Beogradu.

Prvi preleti stranih zrakoplova nad Zemunom i Beogradom zabilježeni su u srpnju 1943. godine, kada su, dvije noći uzastopce, iz njih bacani i leci ispisani ćirilicom o skorom slomu *Trećega Reicha* i Kraljevine Italije te promidžbeni tekst, na njemačkome i talijanskom jeziku, pod nazivom *Totalni rat*. A prvi napad anglo-američkoga zrakoplovstva na Zemun izveden je 16. i 17. travnja 1944. godine,⁷ iako su i ranije u gradu oglašavane uzbune (primjerice 15. travnja ona je trajala cijeli dan i noć) i iako je još ranije, 13. travnja, u blizini sela Surduka od mine bačene u Dunav, a na putu za Zemun stradao brod *Ivo Senjanović*.⁸

Dana 16. travnja u 11 sati i 15 minuta manji je sastav bombardera bacaio bombe pokraj željezničke postaje i na dva zemunska mosta.⁹ Potom je izvršen ponovni napada približno 100 bombardera na Zemun i Beograd, pri čemu je najviše bombi palo na uzletište Bežaniju (gdje je srušena zgrada razdjela rizničke straže) i Adu Ciganliju, a gađani su i brodogradilište *Zimovnik* (potopljena su dva broda) te *Sajmište*.¹⁰ Smrtno je stradalo mnoštvo radnika, posebno Talijana. U Bežaniji je, pak, pogotkom u jedno skladište poginulo 100 ljudi.

⁶ Usp. F. Jelić-Butić, *n.dj.*, 85-86.

⁷ Usp. Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb, Glavno nadzorništvo rizničke straže (GNRS) NDH, f. 238, kut. 6, Taj. 308/44.

⁸ Usp. isto, PV NDH GRP, f. 237, kut. 3, Taj. 549/44.

⁹ Usp. isto, GNRS NDH, f. 238, kut. 6, Taj. 308/44.

¹⁰ Usp. isto, PV NDH GRP, f. 237, kut. 3, Taj. 549/44.

Sljedećeg dana, 17. travnja, uzbuna je oglašena u 11 sati 40 minuta, a zbog pojave *jata bombardera* u skupinama od 30 do 40 zrakoplova, koji su bacali bombe po Zemunu i susjednom Beogradu. Dio bombi pao je na uzletišta i mostove (zbog čega je tada obustavljen željeznički promet prema Srbiji) te u samo središte Zemuna, pri čemu je srušeno 50, a oštećeno 100 kuća, a u koncentracijskom logoru na *Sajmištu* ubijeno 60 i ranjeno 150 logoraša, zbog čega su, potom, njemačke vlasti premjestile logor na *Zvezdaru*,¹¹ dok je stanovništvo Zemuna, ponajviše zbog manjka hrane i problema oko smještaja, pohrlilo napustiti grad.¹² Njemačko je protuzračna obrana oborila nekoliko zrakoplova.¹³

Zemun i Beograd, zbog gotovo potpune povezanosti, bili su u nekoliko navrata istog dana i u istom naletu zrakoplova bombardirani. Tako je bilo i u navedenim primjerima, o kojima ne samo osječki *Hrvatski list* 18. i 20. travnja izvješćuje.¹⁴

Ponovno bombardiranje Zemuna izveli su saveznički zrakoplovi 21. i 24. travnja 1944. godine: prvo je 21. travnja 50 zrakoplova bacilo 150 bombi na grad, ponajviše oko mos-

¹¹ Usp. M. Kreso, *Nemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941.1944. godine*, Beograd, 1979., 212.

¹² Usp. HDA, Zagreb, GNRS NDH, f. 238, kut. 6, Taj. 308/44.

¹³ Usp. *Hrvatski list*, Osijek, 18. travnja 1944., 4.

¹⁴ Usp. i HDA, Zagreb, *Zbirka izvornog gradiva NDH*, f. 1549, kut. 25, I-30, 539-541, te *Depešu br. 2318* od 21. travnja 1944. godine, u kojoj Draža Mihailović obavještava Jugoslavensku kraljevsku vladu o spomenutim bombardiranjima (na pravoslavni Uskrs), prema napisu, objavljenom 80-ih godina 20. st., u listu *Ustaša*, g. X., br 21, Buenos Aires, 23, i *Hrvatski narod*, Zagreb, 14. svibnja 1944., 2.

tova,¹⁵ s namjerom i uništenja plovila, a potom je i 14 zrakoplova gađalo željezničku postaju te bivšu tvornicu *Ikarus*; pri čemu je srušena i vila Brune Mosera u kojoj je poginuo pukovnik Julije Sachs, zapovjednik 2. narodno-zaštitnoga područja;¹⁶ 24. su travnja, pak, bombardirani s 36 bombi željeznička postaja, tvornica *Ikarus* i naselje Franztal u Zemunu.¹⁷ I o tim je napadima javljeno Ministarstvu unutarnjih poslova (MUP) NDH brzojavom velikog župana Jakoba Elickera i izvješćem Gradskog poglavarstva Zemuna, odnosno gradonačelnika Hansa Mosera, u kojemu se navodi 205 mrtvih i 100 ranjenih osoba te spominju 45 porušenih kuća i 52 oštećene kuće, zbog čega je zatražena pomoć u građevinskom materijalu, staklu i hrani.¹⁸ Istodobno je, kao posljedica bombardiranja, u Zemunu prestao izlaziti i tjednik *Graničar*.¹⁹

Glavno ravnateljstvo za promidžbu imalo je, pak, svoju ispostavu i svog izvjestitelja u Vukovaru koji su u Zagreb dostavljali fotografski materijal o bombardiranju Zemuna,²⁰ o čemu je i osječki *Hrvatski list* 4. svibnja objavio fotografiju.

Potom je 18. svibnja 1944. u 10 sati i 10 minuta otpočeo, u šest valova, napad anglo-američkih zrakoplova na Zemun²¹ (pri čemu su bombe bacane na mostove, uzletište i

¹⁵ Usp. HDA, Zagreb, GNRS NDH, f. 238, kut. 6, Taj. 308/44.

¹⁶ Usp. *Hrvatski list*, Osijek, 3. svibnja 1944., 7.

¹⁷ Usp. HDA, Zagreb, PV NDH GRP, f. 237, kut. 3, Taj. 549/44., i GNRS NDH, f. 238, kut. 6, Taj. 308/44.

¹⁸ Usp. isto, HDA, MUP NDH, f. 223, R.U.Taj. 256/44, inv. br. 9271.

¹⁹ Usp. isto, PV NDH GRP, f. 237, kut. 3, Taj. 612/44.

²⁰ Usp. isto, Taj. 549/44.

²¹ Usp. isto, HDA, GNRS NDH, f. 238, kut. 6, Taj. 350/44.

prometnice koje vode prema Beogradu i na Bežaniju, a pogođeno je i skladište tvornice katrana) i Beograd.²²

Njemački je dioničar bivše tvornice zrakoplova *Ikarus* u kolovozu 1944. izrazio namjeru da, zbog učestalih napada na Zemun, tehničke uređaje iz tvornice preseli na sigurnije mjesto u Mađarsku. Hrvatski dioničar, kao i Ministarstvo obrta, veleobrta i trgovine NDH protivili su se toj odluci. A, u međuvremenu, u onovremenom je tisku, u sisačkima *Hrvatskim novinama* od 24. rujna 1944. godine, zabilježen još jedan napad, onaj od 23. rujna, na Zemun. Usto, u jednome od napada izravno su pogođene i prostorije ispostave Hrvatske radničke komore u Zemunu, u kojemu je snažnije počela djelovati *Narodna* zaštita: u srpnju je 1944. Franjo Herman, nadzornik *NZ-a* za kotar i grad Zemun održao predavanje o zapaljivim pločicama koje se bacaju na usjeve,²³ dok su 18. kolovoza Prosvjetni ogranak oružanih snaga *Prosvjetnik* i Hrvatsko pjevačko društvo *Tomislav* održali priredbu u korist stradalih u bombardiranju.²⁴

²² Usp. Nova nedjela zračnih gangstera, *Hrvatski list*, Osijek, 20. svibnja 1944., 4, i Zračni teror na jugoistoku, *Hrvatske novine*, Sisak, 10. lipnja 1944., 1:

[Zapadni su saveznici] povili šiju pred boljševizmom, smrtnim neprijateljem upravo naroda jugoistočne Europe [te bombardiraju Sofiju, Zagreb, Bukurešt, Beograd].

²³ Usp. *Hrvatski list*, Osijek, 18. srpnja 1944., 7.

²⁴ Usp. *isto*, 29. kolovoza 1944., 5.

2. Bombardiranja Šarengrada, Petrovaradina, Rume, Stare Pazove i Kamenice

Iz zraka su napadana i druga mjesta u Srijemu. Tako su 2./3. srpnja 1944. saveznički zrakoplovi polagali mine u Dunav pokraj Šarengrada te strojničkom vatrom napali pločila uz obalu Petrovaradina, Beočina i Zemuna, pri čemu je jedan mornar poginuo, a trojica su ranjena, dok je protuzračna obrana oborila tri zrakoplova.²⁵

Potom su 18. rujna 1944. godine, saveznički zrakoplovi, u tri vala, napali i Petrovaradin (pri čemu su stambeni objekti pretrpjeli znatnu štetu),²⁶ u kojemu je 31. kolovoza 1943. NZ bio ustrojen pod zapovjedništvom gradskog fizika dr. Stjepana Vladarskog, a s izvjestiteljem Ljudevitom Kurbatfinskim.²⁷

A 15. listopada 1944. napadnuta je bombama te strojnica-
ma i željeznička postaja u Rumi, kada je bilo i ljudskih žrtava.²⁸ Dva dana kasnije, 17. kolovoza, i nad Starom Pazovom i okolicom izbačeno je šest bombi. Zrakoplov iz tog napada srušio je, u letu prema Zemunu, jedan njemački transportni zrakoplov koji ga je presreo, pri čemu su poginule dvije, a ranjene tri osobe (ne navodi se jesu li bile vojne), dok je pilot ostao živ.²⁹

Eksplzivne naprave nisu samo predstavljale ugrozu civilnom stanovništvu tijekom samog napada nego i poslije nje-

²⁵ Usp. *Zbornik dokumenata o NOR-u jugoslavenskih naroda (Zbornik...)*, tom V., knj. 29, dok. br. 121.

²⁶ Usp. *isto*, knj. 33, dok. br. 134.

²⁷ Usp. *Hrvatski list*, (Osijek), 2. rujna 1943., 7.

²⁸ Usp. *Zbornik...*, knj. 34, dok. br. 139.

²⁹ Usp. HDA, PV NDH GRP, f. 237, kut. 3, Taj. 549/44.

ga. Kotarska oblast Hrvatski Karlovci, stoga, primjerice izvješćuje Zapovjedništvo *NZ-a* u Zagrebu da su zrakoplovi, koji su nadlijetali njeno područje 3. srpnja 1944. godine, vjerojatno izbacili više manjih bombi. Na jednu su takvu napravu naišli Katarina Vekaš i njen petnaestogodišnji sin Josip u polju pokraj Kamenice te su, pošto su ju pomicali, izazvali eksploziju u kojoj su i ozlijeđeni.

3. *Bombardiranja Vukovara*

Prve akcije savezničkih zrakoplova nad Vukovarom, sjedištem Velike župe Vuka, zabilježene su u proljeće 1944. godine. Unatoč tome čini se da, prema izvješću Dragutina Kitića, promidžbenog izvjestitelja Glavnog ravnateljstva za promidžbu u ispostavi Vukovar, središnjici u Zagrebu od 4. svibnja, nije bilo djelovanja tih zrakoplova u travnju, o čemu izvješćuju Hrvatski dojavni ured i Državna krugovalna postaja *Zagreb*, tvrdeći da su pri preletu Vukovara anglo-američki zrakoplovi bacali eksplozivne kipove, slike svetaca i nalivpera. U istom se izvješću upozorava da Radio *London*, zauzvrat za dostavljeni papir za izradu fotografija, traži *zanimljive snimke* o bombardiranju Vukovara, iako Vukovar još nije bio bombardiran.³⁰

A prema napisu u osječkome *Hrvatskom listu* od 11. srpnja 1944. godine, u kojemu je objavljen popis ljudi koji su dali priloge za postradalo civilno stanovništvo, napada na Vukovar zasigurno je bilo. O djelovanju *NZ-a* u Vukovaru, pak, svjedoči napis objavljen 14. kolovoza u istom listu o tome da Nadzorništvo *NZ-a* za Vukovar upozorava i podučava građane o znakovima za uzbunu.

³⁰ Usp. isto.

4. *Bombardiranja Vinkovaca*

Vinkovci su, uz Slavonski Brod, bili i u vrijeme Drugoga svjetskog rata važno prometno čvorište, pa, stoga, od 1944. i meta savezničkih zrakoplova. Savezničko će zrakoplovstvo, od 17. travnja 1944. kada je izvršen i prvi prelet preko vinkovačkog područja, zbog toga postati svakodnevna pojava na vinkovačkom nebu.

U prvome je napadu na Vinkovce 2. srpnja 1944. sudjelovalo 40 savezničkih bombardera, koji su izbacili 300 bombi teških 500 kilograma, koje, zbog točnoga i pravodobnog uzbunjivanja nisu nanijele velike gubitke željezničkim vozilima, radnicima i putnicima, ali su ubile 16 osoba (među kojima 13 civila) i ranile 27 osoba (među kojima 24 civila). Usto, ipak je razoreno i devet zgrada, a oštećene su i 33 zgrade.³¹

Drugi je napad izvršen 24. kolovoza s visine od 3000 metara, kada je bačeno 800 bombi teških 500 te nekoliko bombi teških 2000 kilograma, koje su uništile gotovo sve kolosjeke, signalne i skretničke uređaje, a teško oštetile i zgradu putničke postaje te radioničke zgrade. Bombe su pale pokraj tvornice opeka te na tvornicu metalne industrije i naseljeno područje oko željezničke postaje Vinkovci. Potpuno je razoreno 39 objekata, a oštećen su i 82 stambena i gospodarska objekta. No, bolnije je što su smrtno stradale 82 osobe, a 184 osoba je ranjeno, pa su cijeli dan stanovništvo Vinkovaca i postrojbe *NZ-a* iz ruševina iskapali mrtve

³¹ Usp. *Zbornik...*, tom V., knj. 29, dok. br. 119, i J. Bainac, Uvjeti eksploatacije željezničkih pruga gravitirajućih željezničkom čvoru Vinkovci u periodu 1941.-1945. godine, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje (ZHISB)*, br. 7-8, Slavonski Brod, 1970., 424-427.

i ranjene. Istoga su dana napadnuti i Vukovar te Borovo. Ovaj je napad na Vinkovce pokrenuo masovnije iseljavanje stanovništva iz grada u okolna sela, a pojačavalo se i napuštanje vojnih postrojbi, posebno domobranskih.³²

Treći je napad na Vinkovce uslijedio 17. rujna kada je 60 četveromotornih bombardera u pratnji lovaca izvelo bombama teškim 500 kg neprecizni napad na željeznička postrojenja, no jedna je bomba ipak pala na naseljeni dio grada (13 je objekata razoreno, dok je 21 objekt oštećen), pri čemu je usmrćeno sedam civilnih osoba, a 11 ih je ranjeno.³³ Služba za uzbunjivanje i ovaj put nije zakazala, pa su, stoga, s obzirom na težinu napada, zabilježeni relativno mali ljudski gubici. No, nastavljaju se urušavanje života grada i iseljavanje stanovništva.

Jedan se bombarder, pak, 21. rujna, vjerojatno zbog kvara, odvojio od *jata* i ispustio bombe na čistinu, svega 100 metara od ložioničkih radionica vinkovačke željezničke postaje. U tom, gotovo slučajnom, četvrtome napadu na Vinkovce među građanstvom je smrtno stradala jedna osoba, a dvije su osobe ranjene.³⁴

³² Usp. *Zbornik...*, tom V., knj. 31, dok. br. 131, *Hrvatski list*, Osijek, 6. rujna 1944., 1, točnije fotografiju pogođene konjske zapreke i srušene kuće u tom napadu na Vinkovce, te J. Bainac, *Uvjeti eksploatacije...*, n.dj., 427-429.

³³ Usp. *Hrvatski list*, Osijek, 19. rujna 1944., 3, i *Hrvatske novine*, g. XIX., br. 38, Sisak, 23. rujna 1944., 1 (na naslovnici se navodi da je pet osoba usmrćeno, a 12 teško ranjeno, dok je 40 kuća oštećeno), te J. Bainac, *Uvjeti eksploatacije...*, n.dj., 430.

³⁴ Usp. *Zbornik...*, tom V., knj. 33, dok. br. 137 (Dnevno izvješće la br. 266/44 operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga od 22. rujna 1944. godine, u kojemu se navodi da su u napadu poginule tri osobe i da je pet osoba ranjeno), te I. Ćosić-Bukvin, *Vrbanja IV. Vrbanja od 1941.-1945. godine*, Vrbanja, 2000., 184, i J. Bainac, *Uvjeti eksploatacije...*, n.dj., 430.

Najteži je zračni napad, ujedno i peti, na Vinkovce izveden 17. listopada u noćnim satima, a u njemu je sudjelovalo 60 teških bombardera, 20 lovaca za napad obrušavanjem i 30 zrakoplova lovačke pratnje.³⁵ Na željezničkoj postaji nalazile su se tada brojne kompozicije: po dva transportna – s benzinom i streljivom – te sanitetska vlaka – s nepokretnima teškim ranjenicima i jedan vlak s obiteljima te imovinom pripadnika njemačke narodne skupine, većinom s područja Rume. U gradu, pak, uz motoriziranu kolonu vojnih vozila,³⁶ u zbijenim su se kolonama tiskale konjske zaprege folksdojčerskih obitelji koje su izmicale pred bojišnicom s namjerom preseljenja u *Treći Reich*. Iz tih su razloga i naneseni veliki ljudski gubici njemačkim obiteljima u zbje govima i pripadnicima vojnih postrojbi: 3100 poginulih, a 1170 ranjenih ljudi.³⁷ I među stanovništvom Vinkovaca bilo je žrtava: 87 mrtvih i 131 ranjena osoba.

Sutradan je, 18. listopada, u poslijepodnevnim satima ponovljen napad, već šesti na Vinkovce, kada su bombama te topovskom i strojničkom vatrom zasute kolone ljudi na pri-

³⁵ Usp. J. Bainac, *Uvjeti eksploatacije...*, n.dj., 430, koji navodi, slično navodu u *Hronologiji oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945. godine (Hronologija...)*, Beograd, 1964., 925, da su ovaj napad izveli saveznički zrakoplovi, pri čemu bi se pojam *saveznički* odnosio na zapadne saveznike, dakle anglo-amerikance. Međutim, I. Ćosić-Bukvin, *n.dj.*, 185, a prema dijelovima iz dnevnika Dragana Babunovića koje je objavio, tvrdi da su napad izveli sovjetski zrakoplovi, što treba uzeti u obzir jer se tada vode borbe za Beograd, u kojima sudjeluje i zrakoplovstvo Crvene armije, koje je baš 17. i 18. kolovoza bilo aktivno na toj bojišnici (usp. *Beogradska operacija...*, n.dj., 240-251).

³⁶ Usp. J. Bainac, *Uvjeti eksploatacije...*, n.dj., 433.

³⁷ Usp. i *Hronologiju...*, n.dj., 925, u kojoj se navodi da je neprijatelj imao samo 45 mrtvih i 35 ranjenih vojnika.

lazima i u samom gradu te na prostoru oko željezničke pruge: nekoliko je stotina ljudi smrtno stradalo ili ranjeno, po najviše vojnika i prolaznika, što otežava utvrđivanje točnog broja stradalih.³⁸

U potonjim napadima počinjena je i ogromna materijalna šteta na željezničkoj infrastrukturi, sredstvima željezničkog prometa te vojnoj opremi i materijalu njemačkih vojnih postrojbi. I učinak bombardiranja na moral stanovništva bio je također velik: civilno stanovništvo prestaje koristiti rastrojeni željeznički promet, dok zaposlenici Hrvatskih državnih željeznica sve masovnije započinju napuštati službu.³⁹ Usto, iako su bitnice njemačke protuzračne obrane bile prisutne u tom područja, u spomenutim napadima srušena su samo tri lovca–bombardera, a samo nekoliko ih je i oštećeno.⁴⁰ Sve u svemu, promet kroz vinkovačko željezničko čvorište neće do kraja rata biti prijašnjeg intenziteta. Naposljetku, ovi su napadi anglo-američkoga zrakoplovstva na ovom području bili posljednji, pa će ih uskoro, kao i prostor do linije Slavonski Brod–Virovitica, preuzeti zrakoplovstvo Crvene armije i netom osnovane postrojbe partizanskog zrakoplovstva.

Više od 20 napada izvelo je zrakoplovstvo Crvene armije na Vinkovce i vinkovačko šire područje u razdoblju od listopada 1944. do siječnja 1945. godine, sve do posljednjih letova koji su bili povezani s njemačkim protuudarom na

³⁸ Usp. J. Bainac, *Uvjeti eksploatacije...*, n.dj., 433-434.

³⁹ Usp. isti, *Slobodan lov u zračnom prostoru nad vinkovačkim područjem u ratu 1941.-1945. godine*, *ZHISB*, br. 11, Slavonski Brod, 1974., 155-160.

⁴⁰ Usp. isti, *Uvjeti eksploatacije...*, n.dj., 432.

Srijemskoj fronti.⁴¹ Anglo-američko je zrakoplovstvo, pak, i na širem vinkovačkom području još ranije izvodilo letove *slobodnog lova* gotovo isključivo na željezničke postaje i pruge u okolnim selima.

Tako su 11. srpnja 1944. dva lovca–bombardera topovskom i strojničkom vatrom te bombama manjeg kalibra napali šire područje željezničkih postaja u Jankovcima, Vinkovcima i Mikanovcima. U istom su naletu napadnuta i vozila na cesti Vinkovci-Slavonski Brod na potezu Mikanovci-Vrpolje. Posljedice tih napada u *brišućem letu* očituju se u sljedećem: 17 ranjenih civila i materijalna šteta na jednoj zapregi te sedam oštećenih lokomotiva i vagona.⁴² Saveznički lovci, njih osam, napali su, pak, 14. srpnja i putnički vlak između Dalja te Borova i putničko–teretni vlak na stajalištu Bršadin te cestovni most pokraj Nuštra. Ljudskih žrtava nije bilo, a i materijalna šteta bila je neznatna.⁴³ A napad na vlakove u blizini Martinaca, na pruzi Vinkovci-Ruma, izveli su 15. srpnja i lovci-bombarderi te onesposobili četiri lokomotive.⁴⁴ Usto, 16. srpnja su, u *brišućem letu*, dva lovca napala i cestu te objekte na pružnom odsjeku Vinkovački Banovci-Slakovci, oštetivši jednu lokomotivu.⁴⁵ Topničkom i strojničkom vatrom te manjim bombama napadnute su 25. srpnja i željezničke postaje u Mikanovcima te Ivankovu, pri čemu su dvije civilne osobe poginule, a tri ranjene (točan broj mrtvih i ranjenih vojnika

⁴¹ Usp. isti, *Slobodan lov...*, n.dj., 162-180.

⁴² Isto, 154.

⁴³ Usp. isto.

⁴⁴ Usp. *Zbornik...*, tom V., knj. 29, dok. br. 133.

⁴⁵ Usp. J. Bainac, *Slobodan lov...*, n.dj., 154.

nepoznat je).⁴⁶ A 30. srpnja tri su lovca napala dionicu pruge Đeletovci-Stari Mikanovci, pri čemu su stradali vojni transporti kao i neutvrđeni broj pripadnika vojnih postrojbi.

Još jedan napad izveden je 21. kolovoza na postaje Ivan-kovo i Mirkovci, uključivo i potonje naselje, te na gospo-darsko vlastelinstvo u Nuštru, kada je i srušen jedan zrako-plov.⁴⁷

Dana 19. rujna između postaja Vinkovci-Ivankovo napad-nut je njemački vojni transport: (poginulo je devet njemač-kih vojnika, a 11 ih je ranjeno),⁴⁸ dok su 21. listopada 1944. dva *Spitfirea* raketama napala teretni vlak na postaji u Mirkovcima.⁴⁹

Naposljetku, *Narodna je zaštita* bila djelatna i u Vinkov-cima, čiji su čelnici (Franjo Vučevac, nadzornik *NZ-a*, Đuro Jakovljević, gradski inženjer Mirko Vrabec, Nikola Zam-berlin, profesor, i dr. Ivo Pavešić) 5. siječnja 1944. održali predavanje za javne službenike i namještenike,⁵⁰ a potom su, 18. svibnja, izvršili i smotru svih obveznika rojeva *Na-rodne zaštite*,⁵¹ koja se trudila izgraditi i skloništa.⁵²

⁴⁶ Usp. isto, 154-155.

⁴⁷ Usp. isto, 155.

⁴⁸ Usp. isto.

⁴⁹ Usp. isto, 162.

⁵⁰ Usp. *Hrvatski list*, Osijek, 11. siječnja 1944., 7.

⁵¹ Usp. *isto*, 7. svibnja 1944., 6.

⁵² I. Ćosić-Bukvin, *n.dj.*, 185.

5. Zaključak

Iako u radu zasigurno nisu prikupljeni i prikazani cjeloviti podaci o svima zračnim napadima na područje Srijema, on ipak pruža uvid u događanja u vezi sa savezničkim zračnim napadima uopće, pa tako i u ovom području. Ciljevi su savezničkih zračnih snaga, pokazalo se, bili važni vojni i gospodarski objekti te prometnice, ali zbog nepreciznosti gađanja, što je kod anglo-američkih napada posljedica primjene *tepih bombardiranja* s velikih visina, ciljevima su često postajali i civili te stambeni i ostali nevojni objekti.

Promidžba u NDH izražavala je dva pristupa prema predstavljanju savezničkih bombardiranja u javnosti, što je vidljivo i na primjeru Velike župe Vuka: prvim se težilo preuveličavanju brojeva stradalih, uništenih kuća i sl., kako bi se naglasilo *protuhrvatstvo saveznika*, dok se drugim pristupom to izbjegavalo, dajući često *realnu sliku* posljedica savezničkih bombardiranja, svodeći na *prihvatljivu mjeru* moć savezničkih snaga.

Partizanska promidžba, pak, koristila je činjenicu da su nad Velikom župom Vuka česti preleti savezničkih zrakoplova te je, u svrhu upozorenja, ali i zastrašivanja stanovništva, posebice gradova, i nagovještavala bombardiranja. Naglašavala je, usto, i vojnu snagu saveznika koji mogu "samo nad Hrvatskom slati na stotine zrakoplova."⁵³

Srijem je, inače, od proljeća pa do kasne jeseni, odnosno do potkraj listopada 1944. godine, kada postrojbe Crvene armije i partizana ulaze u Beograd te nastavljaju svoj put prema zapadu, unutar linije djelovanja anglo-američkoga zrakoplovstva, koje, potom, to područje ustupa sovjetskom

⁵³ HDA, Zagreb, PV NDH GRP, f. 237, kut. 3, Taj. 612/44.

zrakoplovstvu, koje će u tom području djelovati do siječnja 1945. godine. Uz njegovu pomoć osnovna je jugoslavenska *Grupa vazduhoplovnih divizija* koja na sebe preuzima nastavak zračnih djelovanja.

U razdoblju od ljeta 1944. pa do zime 1944./1945. godine, kada je u Srijemu djeluju anglo-američko i sovjetsko zrakoplovstvo, ciljevi su na tom području napadnuti – iz zraka, a s različitom snagom, bombardiranjem ili strojničkom vatrom – više od 50 puta.⁵⁴ Prema onodobnima dokumentima, tisku i literaturi iz vremena NDH, koji su raznoliki i neujednačeni, na području je Srijema od zrakoplovstava zapadnih saveznika i Crvene armije poginulo približno 3680 osoba (vojnika i civila), dok ih je približno 1797 ranjeno (također vojnika i civila).⁵⁵ Ovi brojčani pokazatelji ipak predstavljaju samo približnu naznaku o broju poginulih i ranjenih,

⁵⁴ Brojnost navedenih napada približni je zbir nadnevaka, a ne naleta kojih je tijekom jednoga dana moglo biti i više.

⁵⁵ Najvećio dio poginulih i ranjenih osoba posljedica je, prema istraženim izvorima, dvaju napada na Vinkovce, 17. i 18. listopada 1944. godine. U popisu njemačkih žrtava na području Jugoslavije u vrijeme Drugoga svjetskog rata (*Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, München-Sindelfingen, 1994, 835, 842, 852, 863, 866, 870, 872, 892 i 897) ne nalazimo, međutim, potvrdu tako velikog stradanja njemačkih civila u spomenutim napadima na Vinkovce. Iz popisa sam, ipak, izdvojila stradalnike i žrtve koje su stradali pod sljedećim okolnostima: pri zračnom napadu (*Luftangriff*) i stradanju od bombi (*Bombenangriff*), jer oni su često neodvojivi, a koji su stradali na području NDH. U Vinkovcima je, tako, iz Vinkovaca stradalo 11, a iz Inđije sedam stradalnika/žrtava, iz Jarmine i Vinovačkoga Novog Sela stradao je po jedan, u Nikincima iz Nikinaca jedan, u Osijeku iz Nove Pazove jedan, a u Zemu-nu, također iz Nove Pazove, jedan stradalnik/žrtva, te u neutvrđenim mjestima stradanja iz Račinovaca tri i iz Vukovara dva stradalnika/žrtve, a iz Putinaca jedan stradalnik/žrtva.

čija bi točnost mogla i trebala biti provjerena putem različitih izvora, prije svega putem uvida u matice umrlih u razmatranom razdoblju.

Sažetak

Prvi ciljevi anglo-američkoga zrakoplovstva na području Nezavisne Države Hrvatske (NDH) bili su na jadranskoj obali, što se povezuje s planovima o iskrcavanju zapadnih saveznika na to područje. Napadi na sjevernije krajeve učestali su, pak, od proljeća 1944. godine, u sklopu kojih su zabilježeni i prvi napadi na najistočniji dio NDH, Veliku župu Vuka, koja je najvećim dijelom obuhvaćala zemljopisno područje Srijema, sa sjedištem u Vukovaru te sjedištima kotarskih uprava u Hrvatskoj Mitrovici, Hrvatskim Karlovcima, Iloku, Irigu, Rumi, Staroj Pazovi, Šidu, Vinkovcima, Zemunu i Vukovaru. Srijem je, inače, od proljeća pa do potkraj listopada 1944. godine, kada postrojbe Crvene armije i partizana ulaze u Beograd te nastavljaju svoj put prema zapadu, unutar linije djelovanja anglo-američkoga zrakoplovstva, koje, potom, to područje ustupa sovjetskom zrakoplovstvu, koje će u tom području djelovati do siječnja 1945. godine. U razdoblju od ljeta 1944. pa do zime 1944./1945. godine, kada je u Srijemu djeluju anglo-američko i sovjetsko zrakoplovstvo, ciljevi su na tom području napadnuti – iz zraka, a s različitom snagom, bombardiranjem ili strojničkom vatrom – više od 50 puta. Prema onodobnima dokumentima, tisku i literaturi iz vremena NDH, koji su raznoliki i neujednačeni, na području je Srijema od zrakoplovstava zapadnih saveznika i Crvene armije poginulo približno 3680 osoba (vojnika i civila), dok ih je približno 1797 ranjeno (također vojnika i civila).

U radu je, naposljetku, najkraće opisana i djelatnost postrojbi *Narodne zaštite NDH* u ustroju pasivne zračne zaštite srijemskog područja te u saniranju posljedica zračnih napada na području Velike župe Vuka.

Zusammenfassung

Die ersten Ziele der angel-amerikanischen Luftwaffe auf dem Gebiet des Unabhängigen Staates Kroatien (NDH) waren an der adriatischen Küste, was mit den Plänen für das Landen der westlichen Alliierten in

diesem Gebiet in Verbindung gebracht wird. Die Angriffe auf nördlichere Gebiete häuften sich hingegen ab dem Frühling 1944, und in diesem Zusammenhang wurden auch die ersten Angriffe auf den östlichsten Teil der NDH beobachtet, auf Velika župa Vuka, das größtenteils geographisch das Gebiet Sirmiens umfasste mit Sitz in Vukovar und regionalen Verwaltungssitzen in Hrvatska Mitrovica, Hrvatski Karlovci, Ilok, Irig, Ruma, Stara Pazova, Šid, Vinkovci, Zemun und Vukovar. Sirmien befand sich ab dem Frühling bis zum Oktober 1944 innerhalb des engel-amerikanischen Luftraums, als die Truppen der Roten Armee und der Partisanen in Belgrad einmarschierten und sich Richtung Westen fortbewegten. Danach wurde der Luftraum der sowjetischen Luftwaffe überlassen, die bis Januar 1945 in diesem Gebiet operierte. Zwischen dem Sommer 1944 und dem Winter 1944/ 1945, als in Sirmien die engel-amerikanische und die sowjetische Luftwaffe operierten, wurden die Ziele mehr als fünfzig Mal angegriffen, aus der Luft, oder aber mit unterschiedlichen Waffen, Bomben oder Maschinengewehren. Gemäß der damaligen Dokumenten, der Presse und der Literatur aus der Zeit der NDH, die allesamt unterschiedlich und nicht angeglichen sind, verunglückten auf dem Gebiet Sirmiens durch die Luftwaffe der westlichen Alliierten und der Roten Armee rund 3680 Menschen (Soldaten und Zivilisten), während es etwa 1797 Verletzte gab (ebenso Soldaten und Zivilisten).

In der Arbeit wird schließlich kurz die Tätigkeit der Truppen der *Nationalen Abwehr der NDH* in der Formation der passiven Luftabwehr des sirmischen Gebiets und bei der Sanierung der Folgen von den Luftangriffen auf das Gebiet Velika župa Vuka beschrieben.

Summary

The first targets of the Anglo-American Airforce in the area of the Independent State of Croatia (ISC) were at the Adriatic coast, which is connected with the plans of landing of Western Allies in the area. The attacks on the more Northern parts became more frequent since the spring of 1944. It was then that the first attacks on the most Eastern part of ISC were recorded, Velika župa Vuka, which mostly comprised the geographical territory of Srijem with central administration in Vukovar and local county administrations in Hrvatska Mitrovica, Hrvatski Karlovci, Ilok, Irig, Ruma, Stara Pazova, Šid, Vinkovci, Zemun and Vu-

kovar. Incidentally, Sermium was within the line of the Anglo-American Airforce activities from the beginning of spring until the end of October 1944. The area was later transferred to the Russian Airforce, which continued to conduct operations there until January 1945. In the period from spring 1944 to winter 1944/1945, when both the Anglo-American and the Russian Airforce operated in this area, the targets were hit from the air with different strength, bombardment or machine gun fire, more than 50 times. According to documents, the press, and the literature from the time of ISC, which are varied and erratic, approximately 3680 persons (soldiers and civilians) were killed and about 1797 were wounded (also soldiers and civilians) by the Allies' Airforce and the Red Army.

In the end the paper gives a short description and looks into the activities of the *Civil Defense of ISC* in the organization of passive air defense of the Sermium area, and in repairing the consequences of air raids on the territory of Velika župa Vuka.